

Додаток - Нормативно-правова база, що застосовується до збройного конфлікту в Україні

З початком військового нападу Російської Федерації на Україну дві держави беруть участь у міжнародному збройному конфлікті одна проти одної, що зумовлює застосування норм міжнародного гуманітарного права (МГП)¹. Основні положення МГП, що застосовуються до конфліктів міжнародного характеру, включаючи воєнну окупацію, містяться у чотирьох Женевських конвенціях 1949 року² та Додатковому протоколі I до них³, учасниками яких є як Російська Федерація, так і Україна, а також у відповідних нормах звичаєвого МГП⁴. Україна і Російська Федерація є сторонами кількох основних договорів з прав людини, що містять норми міжнародного права прав людини (МППЛ), які залишаються загальноприйнятими в ситуаціях збройного конфлікту.

Застосування міжнародного гуманітарного права

Як було детально викладено у перших двох проміжних звітах⁵, основними інструментами МГП, що застосовуються до збройного конфлікту в Україні, є чотири Женевські конвенції⁶, Додатковий протокол I до них, Гаазьке положення 1907 року⁷, та звичаєве міжнародне право⁸. Крім того, конфлікт регулюється кількома документами, що стосуються застосування зброї, в тому числі такими, що накладають

¹ З 2014 року Російська Федерація окупувала Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, до яких застосовується міжнародне гуманітарне право окупації.

² Перша Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Друга Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Третя Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни.

³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Додатковий протокол I), Організація Об'єднаних Націй, 8 червня 1977 р.

⁴ Жан-Марі Хенкерте і Луїза Досвальд-Бек, *Звичаєве міжнародне гуманітарне право - Том 1: Норми* (CUP 2005).

⁵ Див. Проміжний звіт БДППЛ, 20 липня 2022 р., пп. 30-32, та Другий проміжний звіт БДППЛ, 14 грудня 2022 р., пп. 36-40.

⁶ До них відносяться Женевські конвенції про поводження з пораненими і хворими в діючих арміях і на морі (Перша та Друга Женевські конвенції), про поводження з військовополоненими (Третя Женевська конвенція) і про захист цивільного населення, яке опинилося втягнутим у міжнародні збройні конфлікти, в тому числі на окупованих територіях (Четверта Женевська конвенція).

⁷ IV Гаазька конвенція 1907 року та додаток до неї щодо законів і звичаїв війни на суходолі (Гаазьке положення).

⁸ Звичаєве міжнародне право є обов'язковим для всіх держав незалежно від їхніх договірних зобов'язань. [База даних звичаєвого МГП](#) містить 161 норму звичаєвого МГП, визначених дослідженням МКЧХ 2005 року про звичаєве МГП, а також повну збірку практик за результатами цього дослідження. Див. Жан-Марі Хенкерте і Луїза Досвальд-Бек, *Звичаєве міжнародне гуманітарне право - Том 1: Норми* (CUP 2005).

абсолютну заборону на деякі види озброєнь⁹. Заборона деяких інших видів зброї або обмеження їх використання не набули звичаєвого характеру, і правомірність їх застосування залежить від ратифікації державами конкретних конвенцій¹⁰.

У звітах БДПЛ також детально розглядаються питання, що підпадають під дію окупаційного права – галузі МГП, яка регулює часткову або повну окупацію території ворожою стороною. Важливо, що згідно з окупаційним правом, держава-окупант не набуває суверенітету над окупованою територією і зобов'язана поважати існуючі закони та інститути окупованої території, наскільки це можливо. Передбачається, що окупація буде тимчасовою і що окупаційна держава повинна зберігати *статус-кво анте* (стан, який існував до війни) на окупованій території. У зв'язку з цим, передбачувана анексія Російською Федерацією частини території України не звільняє її від обов'язків держави-окупанта¹¹. Положення, що регулюють питання окупації, містяться в Гаазькому положенні 1907 року, Четвертій Женевській конвенції 1949 року та Додатковому протоколі I 1977 року. БДПЛ вважає, що де-факто органи влади в тих частинах української території, які наразі перебувають під окупацією Російської Федерації, перебувають під загальним контролем Російської Федерації. Це означає, що адміністрації цих регіонів беруть участь в одному і тому ж міжнародному збройному конфлікті і зобов'язані дотримуватися одних і тих же норм МГП, а також те, що Російська Федерація несе відповідальність за їхню поведінку відповідно до МГП. БДПЛ вважає так звану “анексію” цих та інших територій, що перебувають під окупацією Російської Федерації, незаконною і такою, що не змінює їхнього статусу як території України відповідно до міжнародного права.

Усі сторони конфлікту зобов'язані поважати і забезпечувати дотримання МГП своїми

⁹ Наприклад, Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 року (КБТЗ); Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року, Париж (КЗХЗ).

¹⁰ Україна та Російська Федерація є учасниками Конвенції про заборону або обмеження конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 року, Женева (КНЗ), і пов'язаних з нею Протоколу про невиявлені уламки (Протокол I), укладеного 10 жовтня 1980 року у Женеві, Протоколу про міни, міни-пастки та інші вибухові пристрої (Протокол II), укладеного 10 жовтня 1980 року у Женеві, Протоколу про запальовальну зброю (Протокол III), укладеного 10 жовтня 1980 року у Женеві, Протоколу про засліплюючу лазерну зброю (Протокол IV), укладеного 13 жовтня 1995 року у Відні та Протоколу про вибухонебезпечні предмети - наслідки війни (Протокол V), укладеного 28 листопада 2003 року у Женеві. Україна, але не Російська Федерація, є учасницею Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18 вересня 1997 року. Ані Україна, ані Російська Федерація не є сторонами широко ратифікованої Конвенції про касетні боеприпаси.

¹¹ Четверта Женевська конвенція, ст. 47.

збройними силами та іншими особами чи групами, які фактично діють за їхніми вказівками або під їхнім керівництвом чи контролем¹². Це зобов'язання жодним чином не пов'язане і не обумовлене взаємністю¹³. Порушення МГП тягне за собою відповідальність сторони конфлікту, якій приписується таке порушення¹⁴. Відповідно до загальних норм про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння¹⁵, відповідальна держава зобов'язана припинити порушення, надати відповідні запевнення і гарантії його неповторення, якщо цього вимагають обставини, і забезпечити відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням¹⁶.

Застосування міжнародного права прав людини

Як було всебічно викладено у перших двох проміжних звітах, МППЛ також продовжує застосовуватися в ситуаціях збройного конфлікту, включаючи окупацію, функціонуючи паралельно з МГП¹⁷. Як Україна, так і Російська Федерація є сторонами основних договорів ООН з прав людини¹⁸, які є обов'язковими на їхній власній території, а також на територіях, над якими вони здійснюють юрисдикцію або ефективний контроль¹⁹.

Під час надзвичайного стану, якщо життя нації перебуває під загрозою, включаючи збройні конфлікти, деякі договори з прав людини допускають призупинення певних зобов'язань держав-учасниць у суворих межах і на час, необхідний для подолання

¹² Норма 139. Звичаєве міжнародне гуманітарне право.

¹³ Норма 140. Звичаєве міжнародне гуманітарне право.

¹⁴ Норма 149. Звичаєве міжнародне гуманітарне право.

¹⁵ *Проекти статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння*, в UN Doc. A/56/10, *Доповідь Комісії міжнародного права про роботу її п'ятдесять третьої сесії*, Офіційні звіти Генеральної Асамблеї, п'ятдесят шоста сесія, Доповнення № 10, листопад 2001 р., с. 43-59.

¹⁶ Норма 150, Звичаєве міжнародне гуманітарне право.

¹⁷ Див. Перший проміжний звіт БДППЛ від 20 липня 2022 року, пп. 33-34, та Другий проміжний звіт БДППЛ від 14 грудня 2022 р., пп. 38-39.

¹⁸ До них належать Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП), за винятком Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей (КТМ) та, для Російської Федерації, Міжнародної конвенції для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень (МКЗПЗ). Окрім МПГПП та МПЕСКП, до основних договорів ООН з прав людини належать Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (КЛРД), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛДЖ), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання (КПК), Конвенція про права дитини (КПД) та Конвенція про права осіб з інвалідністю (КПОІ). Україна залишається учасницею Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), однак у зв'язку з виключенням Російської Федерації з Ради Європи вона не буде зобов'язана дотримуватися ЄКПЛ у період з 16 вересня 2022 року.

¹⁹ Див. зокрема, Міжнародний суд ООН, *Правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території*, Консультативний висновок, 9 липня 2004 р., пп. 111-112; ССРР/С/21/Rev.1/Add. 13, п. 10; ССРР/С/GC/36, п. 63; ССРР/С/120/D/2285/2013, п. 6.5; Е/С.12/GC/24, п. 10. Більш детальний аналіз стандартів прав людини, що застосовуються в Україні, див. у *Звіті Московського механізму*, пп. 49-53.

такої надзвичайної ситуації²⁰. Уряд України запровадив воєнний стан з 24 лютого 2022 року²¹, і повідомив Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про відступ від деяких своїх зобов'язань у сфері прав людини²² згідно зі статтею 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтею 15 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на період дії воєнного стану. Російська Федерація не повідомила Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй або БДПЛ про відступ від жодного договору з прав людини, тому всі інструменти з прав людини, учасником яких вона є, залишаються чинними.

²⁰ Існують певні права людини, від яких держави ніколи не можуть відступати, до них належать право на життя (за винятком смертей, спричинених законними воєнними діями) і право на свободу від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

²¹ Воєнний стан було введено 24 лютого 2022 року відповідно до Указу № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», і з того часу він неодноразово продовжувався.

²² Відступи, на які пішов український уряд, стосуються широкого кола прав людини, а саме тих, що надаються статтями 3, 8(3), 9, 12, 13, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26 і 27 МПГПП; статтями 4(3), 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16 ЄКПЛ; статтями 1-3 Додаткового протоколу до ЄКПЛ; та ст. 2 Протоколу № 4 до ЄКПЛ, *див.* вербальні ноти № 4132/28-110-17625 та № 4132/28-110-17626 від 1 березня 2023 року, <https://treaties.un.org/Pages/Home.aspx?clang=en>